

Katarzyna ZALAS

dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
e-mail: k.zalas@ujd.edu.pl

Warunki materialne szkół powszechnych w Częstochowie w latach 1918–1939

Słowa kluczowe: okres międzywojenny; szkolnictwo powszechne; stan higieniczny i sanitarny; baza lokalowa.

Warunki materialne częstochowskiego szkolnictwa powszechnego w pierwszych latach niepodległości były niekorzystne i wynikały z katastrofalnej infrastruktury szkolnej odziedziczonej po ponad 100 latach zaborów. Jednym z najpilniejszych zadań władz miejskich stało się budownictwo szkolne oraz zapewnienie placówkom dostatecznego wyposażenia w sprzęt i pomoce naukowe.

Realizacja powyższych celów wymagała opracowania projektu budownictwa szkolnego oraz określenia ich wytycznych higienicznych. Pierwsze regulacje w tej kwestii przyjęto w 1918 r.¹ i wskazano w nich wymiary pomieszczeń²,

¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w przedmiocie budynków szkolnych, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” (dalej: Dz.U. MWRiOP KP) 1918, nr 3, poz. 11; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w przedmiocie planów budynków szkolnych, Dz.U. MWRiOP KP 1918, nr 3, poz. 12; por. S. Kopczyński, *Co samorządy miejskie dla spraw higieny szkolnej zrobiły, a co zrobić powinny (referat odczytany na Zjeździe przedstawicieli Związku miast w dn. 14 kwietnia 1918 r. na podstawie ankiety, przeprowadzonej przez Dyрекcyę Służby Zdrowia Publicznego M. S. W.)*, Warszawa 1918, s. 24–26.

² Pomieszczenia lekcyjne miały mieć wymiary: 9 m dł., 6 m szer. oraz 3,5 m wys. Powierzchnia podłogi powinna wynosić 1 m² na jednego ucznia. Średnie obciążenie pomieszczenia nie powinno przekraczać liczby 50 uczniów w jednym oddziale. Podłoga i ściany powinny być gładkie. Tablica powinna być umieszczona poza katedrą. Odstęp tablicy od najdalej siedzącego ucznia nie powinien przekraczać 8 m. Ławki powinny odpowiadać standardom techniki i higieny. Katedra miała znajdować się przy ścianie bez okna. Miejsce dla nauczyciela powinno znajdować się na podście wysokości 20 cm.

ich niezbędne wyposażenie³ oraz wymagania dotyczące zewnętrznego otoczenia budynku szkolnego⁴. Uzupełnienie wytycznych zawarto w *Programie nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych* z 1921 r.⁵, w którym określono dodatkowo przepisy regulujące zachowanie higieny przez samych uczniów. Zgodnie z ich myślą podczas rekrutacji do szkół należało zwrócić uwagę na stan zdrowotny uczniów oraz przebyte szczepienia. Ponadto podczas roku szkolnego zalecano kłaść szczególny nacisk na edukację i profilaktykę higieniczno-zdrowotną⁶.

Wspomniane regulacje były wyrazem zaangażowania władz państwowych w formalne uregulowanie standardów budownictwa szkolnego oraz jego wyposażenia⁷, jednak ich rzeczywista realizacja została zahamowana przez ograniczenie subwencji państwowych na rzecz powyższych, wprowadzone ustawą z 1925 r.⁸ Na podstawie założeń ustawy, poprzedzonej modyfikacją obowiązujących norm budownictwa i wymiarów budynków szkolnych⁹, zwiększono średnie obciążenie uczniami sali lekcyjnej. W związku z tym 1 m² powierzchni budynku przeznaczono nie na jedno, lecz na troje dzieci¹⁰.

Kolejne ograniczenia w dziedzinie budownictwa szkolnego nastąpiły na przełomie lat 20. i 30. XX w. i miały związek z ogólnopolskim kryzysem ekonomicznym. W wyniku zmian organizacyjnych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zlikwidowano Wydział Budownictwa Szkolnego¹¹.

³ Budynek powinien mieć dostęp do wody odpowiedniej jakości (z wodociągów lub studni). Przy budynkach lub w ich wnętrzu powinny znajdować się toalety, osobno dla dziewcząt i dla chłopców. W każdej klasie szkolnej oraz na korytarzu powinny być ustawione kosze do papierów. W większych szkołach powinny zostać wyznaczone szatnie. Budynki szkolne powinny posiadać urządzenia natryskowe. W przypadku ich braku uczniowie powinni regularnie korzystać z publicznych kąpielisk.

⁴ Budynek szkolny powinien być zlokalizowany z dala od miejskich zabudowań, szczególnie zakładów przemysłowych. Przy szkole powinny być urządzone place do gier i zabaw oraz ogródki szkolne. Każda większa szkoła powinna posiadać salę gimnastyczną.

⁵ *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Ogólne wskazówki metodyczne. Wychowanie fizyczne – przepisy higieniczne*, Warszawa 1921.

⁶ Tamże, s. 21–24.

⁷ Szerzej na ten temat: J. Vaculik, *Warunki zdrowotne i higieniczne w szkołach na początku XX w.*, [w:] *Z dziejów kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, pod red. K. Jakubiaka i T. Maliszewskiego, Kraków 2010, s. 367–379.

⁸ Ustawa o środkach zapewnienia równowagi budżetowej z 22 grudnia 1925 r., „Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: Dz.U) 1925, nr 129, poz. 918.

⁹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o częściowej zmianie i uzupełnieniu rozporządzeń z dnia 5 kwietnia 1922 r. w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli, Dz.U. MWRiOP 1925, nr 9, poz. 87.

¹⁰ Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie stosowania w publicznych szkołach powszechnych niektórych postanowień ustawy z dnia 22 grudnia 1925 r. o środkach zapewnienia równowagi budżetowej, Dz.U. MWRiOP 1926, nr 13, poz. 176.

¹¹ *Reorganizacja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Oświata i Wychowanie” 1931, z. 8, s. 697–698.

W konsekwencji projekty budownictwa szkolnego oraz prace nad określeniem ich standardów zostały pozbawione formalnych podstaw organizacyjnych.

Dopiero pod koniec lat 30. XX w. wdrożono rozwiązania systemowe, umożliwiające podejmowanie przez samorzady terytorialne akcji budownictwa szkolnego na szerszą skalę. Wprowadzono wówczas regulacje prawne, na podstawie których integrowano działania samorządów szkolnych, gminnych oraz władz nadzorujących samorzady terytorialne¹². W 1939 r. na mocy zarządzenia Ministerstwa WRiOP zintegrowano samorzady terytorialne ze szkolnymi, celem optymalizacji działań na rzecz budownictwa szkolnego i wyposażenia szkół¹³.

W 1919 r. żadna z 7 funkcjonujących wówczas szkół powszechnych w Częstochowie nie dysponowała budynkiem, który odpowiadałby wspomnianym standardom higienicznym i sanitarnym. Dla realizacji obowiązkowej nauki, wprowadzonej na mocy Dekretu o obowiązku szkolnym¹⁴, Zarząd Miejski oddał do użytku 68 sal lekcyjnych, które nie zapewniły pokrycia potrzeb w tym zakresie i powodowały konieczności nauki w trybie zmianowym¹⁵. W 1921 r. szkoły powszechne posiadały 73 sale lekcyjne, których stan techniczny i higieniczno-sanitarny nie odpowiadał standardom¹⁶. Na cele szkolnictwa wynajmowano budynki, które wcześniej spełniały funkcję karczmy, stajni czy koszar wojskowych. Adaptowano je na sale lekcyjne, nie dokonując gruntownych remontów, dlatego lokale te miały zagrzybione i zawilgotniałe podłogi i ściany, przeciekające dachy oraz okna z potłuczonymi szybami¹⁷.

Szczególnie niekorzystne warunki realizacji procesu dydaktycznego miały miejsce w szkołach powszechnych nr 3, 5, 6, 7, 12, 14, 15, które były zlokalizowane w kilku punktach miasta, często znacznie od siebie oddalonych. Lokale szkolne wymagały naprawy podłóg, dachu, wstawienia szyb w oknach, malowania ścian, renowacji pieców i urządzeń szkolnych – ławek, krzeseł oraz tablic¹⁸. Stan techniczny i warunki higieniczno-sanitarne wynajmowanych przez magistrat pomieszczeń, w których nie było elektryczności i ogrzewania, zmuszały do częstych przerw w nauce¹⁹, co poważnie dezorganizowało proces dydaktyczno-wychowawczy w trakcie roku szkolnego.

¹² Okólnik nr 26 z dnia 3.06.1938 r. o wzmożeniu akcji budowy szkół powszechnych, Dz.U. MWRiOP 1938, nr 6, poz. 181.

¹³ Ustawa o zespoleniu samorządu szkolnego z samorządem terytorialnym z dnia 23 lutego 1939 r., Dz.U. 1939, nr 16, poz. 93.

¹⁴ Dekret o obowiązku szkolnym, Dz.U. 1919, nr 14, poz. 147.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej: APCz), Akta Miasta Częstochowy (dalej: AMCz), sygn. 7652, k. 10; sygn. 7494, Protokół Rady Szkolnej z dnia 13 września 1919 roku, k. 66.

¹⁶ Tamże, sygn. 7652, k. 10.

¹⁷ Tamże, sygn. 7588, Pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie w sprawie sytuacji lokalowej miejskiego szkolnictwa powszechnego, k. 40–41.

¹⁸ Tamże, sygn. 6234, Sprawy dotyczące szkół miejskich, k. 127–128, 132, 136, 298.

¹⁹ Z. Grządzielski, *Oświata w Częstochowie w latach 1919–1939*, [w:] *Częstochowa: dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej: 1918–1945*, t. 3, pod red. R. Szweda, Częstochowa 2006, s. 289.

Rozbudowę sieci szkolnej w oparciu o odgórne standardy budownictwa rozpoczęto w Częstochowie dopiero w 1924 r.²⁰. W projekcie inwestycyjnym znalazły się wówczas dwa budynki szkolne, zlokalizowane przy ul. Jasnej oraz w dzielnicy Ostatni Grosz²¹. Koszt inwestycji w łącznej kwocie 400 368,05 zł (gmachy: ul. Jasna – 291 670,80 zł, Ostatni Grosz – 108 697,25 zł)²² poniósł Zarząd Miejski²³. Obiekty zostały oddane do użytku w 1925 roku²⁴.

W tym samym roku rozpoczęto budowę gmachu szkolnego przeznaczonego dla Publicznej Szkoły Powszechnej nr 10, zlokalizowanego przy ul. Olsztyńskiej 28²⁵. Nowoczesna szkoła dysponowała salą gimnastyczną, boiskiem, ogródkiem szkolnym oraz przestronnym podwórzem. Uroczyste poświęcenie gmachu 7-klasowej Szkoły Powszechnej im. Stanisława Kostki, a tym samym oficjalne oddanie go do użytku, odbyło się 12 grudnia 1926 r.²⁶

W latach 1924–1926 wybudowano i wyposażono 3 nowoczesne budynki szkolne, które stanowiły miejsce do nauki dla 1800 uczniów²⁷. Co istotne, koszt inwestycji poniósł w całości Zarząd Miejski, nie otrzymując dotacji z budżetu państwa. Projekt budownictwa szkolnego, a tym samym rozwój sieci szkolnej i upowszechnianie obowiązkowej edukacji, z powodu braku dotacji państwowych oraz ograniczonych finansów miejskich, został rozłożony na kilkanaście lat. Miejscowe władze szkolne, przeciwdziałając zahamowaniu upowszechniania oświaty początkowej, zmuszone było inwestować w wynajem dodatkowych pomieszczeń, z których znaczna część należała do prywatnych właścicieli i nie spełniała standardów higienicznych, sanitarnych i nie zapewniała bezpieczeństwa²⁸. Stan lokali własnych i wynajętych w roku 1926/1927 ilustruje tabela 1.

W roku 1926/1927 miejskie szkoły powszechne działały w 7 budynkach własnych. Większość stanowiły siedziby wynajęte, w liczbie 21. Z ogólnej liczby 117 sal dydaktycznych tylko 29% stanowiły pomieszczenia w budynkach

²⁰ Tamże, sygn. 7652, Uchwała delegacji gospodarczej z dnia 16 maja 1924 roku, k. 236.

²¹ Tamże, sygn. 7724, k. 33; sygn. 7728, Uchwała Magistratu z dnia 10.04.1924 roku, b. pag.; *Z Rady Miejskiej. Budowa szkół powszechnych na Ostatnim Groszu i Zawodziu*, „Goniec Częstochowski” 1924, nr 79, s. 3.

²² APCz, AMCz, sygn. 8086, k. 28.

²³ Tamże, sygn. 7724, k. 30.

²⁴ Tamże, sygn. 7728, Akt poświęcenia II-go gmachu szkoły powszechnej miejskiej na Ostatnim Groszu w Częstochowie, b. pag.; sygn. 7741, Akt poświęcenia I-go gmachu szkoły powszechnej miejskiej u zbiegu ulic Jasnej i Lublinieckiej w Częstochowie, b. pag.

²⁵ Tamże, sygn. 7724, Wniosek frakcji radnych PPS w sprawie budowy na Zawodziu gmachu szkolnego o 32 salach, k. 79–80.

²⁶ APCz, AMCz, sygn. 7724, Program uroczystości poświęcenia 7-klasowej szkoły powszechnej im. św. Stanisława Kostki w Częstochowie (Zawodzie), dn. 12 grudnia 1926 r., k. 101; tamże, Akt poświęcenia nowego gmachu szkoły powszechnej miejskiej na Zawodziu przy ul. Olsztyńskiej w Częstochowie, k. 103.

²⁷ Tamże, sygn. 8086, k. 13.

²⁸ *Stan sanitarny szkół powszechnych*, „Goniec Częstochowski” 1934, nr 137, s. 3.

stanowiących własność miasta. Pozostałe pomieszczenia wynajmowano, ponosząc wysoki, nieadekwatny do stanu technicznego, czynsz²⁹.

Tabela 1. Budynki i lokale szkół powszechnych w roku 1926/1927

Lp.	Rodzaj budynku	Liczba budynków	Liczba sal		
			Wykładowych	Rekreacyjnych	Administracyjnych, gospodarczych
1.	Budynki własne	7	34	3	26
2.	Budynki wynajęte całkowicie	5	31	2	20
3.	Budynki wynajęte częściowo	21	52	0	25
Razem		33	117	5	71

Źródło: APCz, AMCz, sygn. 7923, Gmachy i lokale szkół powszechnych, k. 90.

Ponowne opracowanie projektu budownictwa szkolnego nastąpiło w 1928 oraz 1930 r., kiedy zmianie uległy granice administracyjne miasta. Przyłączone wówczas podczęstochowskie miejscowości wymagały modernizacji w zakresie szkolnictwa³⁰. Uwzględniając brak szkół w rejonach Lisińca i Zawodzia³¹ oraz planowany na najbliższy okres budżet na cele budownictwa szkolnego, magistrat zdecydował się wynająć dodatkowo po dwie sale lekcyjne w każdej z przyłączonych dzielnic³². W niekorzystnej sytuacji lokalowej znalazły się także szkoły początkowe na Rakowie. Z dwóch zlokalizowanych tam placówek 7-klasowych jedna mieściła się w budynku Huty Raków, a druga w wynajętym domu prywatnym³³. Oba lokale nie odpowiadały potrzebom nauczania, powielając los większości lokali wynajmowanych na cele szkolne.

Przyrost liczby dzieci w wieku szkolnym po rozszerzeniu granic miasta zobowiązał magistrat do rozbudowy sieci szkolnej. W 1930 r. oddano do użytku funkcjonalny budynek szkolny, który jako jeden z niewielu w omawianym czasie odpowiadał standardom technicznym, higienicznym i sanitarnym³⁴. Piętrowy

²⁹ APCz, AMCz, sygn. 7923, Gmachy i lokale szkół powszechnych, k. 90.

³⁰ APCz, AMCz, sygn. 7879, Protokół Rady Szkolnej Miejskiej miasta Częstochowy z dnia 2 września 1929 r., k. 241.

³¹ *Przed Tygodniem Szkoły Powszechnej 2–10 października. Interesujące dane o szkolnictwie w Częstochowie i powiecie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 216, s. 4.

³² APCz, AMCz, sygn. 6017, Wykaz lokali wynajętych, k. 52; sygn. 7879, Wniosek Rady Miejskiej o wynajęcie lokali na szkoły, k. 237; tamże, Protokół Rady Szkolnej Miejskiej m Częstochowy z dnia 2 września 1929 r., k. 241.

³³ Z. Grzędzielski, *Oświata...*, s. 289.

³⁴ APCz, AMCz, sygn. 6028, k. 200.

budynek został wyposażony w kuchnię, szatnię, salę gimnastyczną, kancelarię oraz 13 sal dydaktycznych. Pierwsze piętro budynku szkolnego zajęła Publiczna Szkoła Powszechna nr 22³⁵, drugie przeznaczono dla Miejskiego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego³⁶.

Budynek szkolny nie pokrył potrzeb lokalowych miejskiego szkolnictwa początkowego. Dalszy rozwój sieci szkolnej wymagał nakładów finansowych, które w latach 1929–1935 znacznie obniżono. Władze miejskie, dążąc do polepszenia krytycznej sytuacji budownictwa szkolnego, podjęły szereg środków zapobiegawczych, wśród których na plan pierwszy wysunęło się zwiększenie liczby wynajmowanych lokali. W roku szkolnym 1931/1932 jedynie 5 budynków, a w ich strukturach 40 sal lekcyjnych, stanowiło własność Zarządu Miejskiego. Pozostałe 92 pomieszczenia szkolne stanowiły własność prywatnych właścicieli, którzy tytułem najmu oddali je do użytku szkół powszechnych³⁷.

Lokale, które niskim nakładem finansowym adaptowano na cele nauczania, generowały nieadekwatnie wysokie koszty czynszowe³⁸. Ilustrację problemu zawarto w tabeli 2.

Tabela 2. Wynajem budynków szkół powszechnych w Częstochowie w 1936 roku

Lp.	Rok	Kwota za wynajem lokali (zł)
1	1923/1924	9462,38
2	1924/1925	32 438,35
3	1927/1928	64 174,82
4	1928/1929	71 667,53
5	1929/1930	83 000,00
6	1930/1931	101 335,00
7	1931/1932	91 402,75
8	1933/1934	95 030,16
9	1934/1935	95 514,44
10	1936/1937	85 428,22
11	1937/1938	75 000,00
12	1938/1939	49 181,00

Źródło: Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I (UWK I), sygn. 4686, k. 29; sygn. 4687, k. 3; sygn. 4689, k. 15; sygn. 4690, k. 13; sygn. 4691, k. 21; sygn. 4692, k. 14; sygn. 4693, k. 5, 28; sygn. 4695, k. 167, 191; sygn. 4696, k. 3, 23; sygn. 4697, k. 5, 36; sygn. 4698, k. 37; sygn. 4699, k. 51.

³⁵ Tamże, sygn. 7879, Protokół z posiedzenia Rady Miejskiej miasta Częstochowy z dnia 30 czerwca 1930 r., k. 417-419.

³⁶ Tamże, sygn. 6012, Zagadnienia pomieszczeń szkół powszechnych, k. 48; sygn. 8139, k. 414.

³⁷ Tamże, sygn. 8086, Wykaz szkół powszechnych w Częstochowie w roku szkolnym 1931/1932, k. 112–122.

³⁸ B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie...*, s. 81.

Wysokie koszty wynajmu, wypłacane prywatnym właścicielom budynków, w których mieściły się sale wykładowe, oraz systematyczny wzrost liczby dzieci w wieku szkolnym spowodowały, że Zarząd Miejski zaprojektował na lata 1934–1939 akcję rozszerzenia budownictwa szkolnego³⁹. Projekt zakładał budowę nowoczesnych i przestronnych gmachów szkolnych oraz modernizację i polepszenie standardów technicznych budynków już istniejących⁴⁰. Mimo inicjatyw podejmowanych w końcu lat 20. i 30. XX w. przez miejskie władze szkolne i lokalną społeczność na rzecz budownictwa szkolnego⁴¹, ich realizacja nastąpiła dopiero w latach 1937–1938⁴². Plan rozbudowy sieci szkolnej zakładał budowę dwóch gmachów szkolnych: przy ul. Sabinowskiej dla Szkoły Powszechnej nr 21 oraz przy ul. Chłopskiego dla Szkoły Powszechnej nr 1⁴³.

Budowa szkoły przy ul. Sabinowskiej, przeznaczonej dla Publicznej Szkoły Powszechnej nr 21, rozpoczęła się dopiero w 1937 r.⁴⁴ Inwestycja zakończona została całkowicie w 1938 r. W dwukondygnacyjnym budynku znajdowały się wyposażone i przestronne sale lekcyjne oraz najnowsze urządzenia, których całkowity koszt budowy wyniósł 200 000 zł⁴⁵.

W tym samym okresie rozpoczęto budowę gmachu szkolnego dla Szkoły Powszechnej nr 1. Grunt pod budowę szkoły, zlokalizowany przy ul. Chłopskiego 178, został wywłaszczony już w 1929 r.⁴⁶ Decyzję o wszczęciu prac budowlanych Zarząd Miejski wielokrotnie jednak odraczał, argumentując ją koniecznością ukończenia w pierwszej kolejności budynku dla szkoły na Stradomiu⁴⁷. Szkoła Powszechna nr 1 prowadziła działalność dydaktyczną w trzech punktach: przy ul. 7 Kamienic 11, Wręczyckiej 98 oraz 3 Maja 18, stanowiących lokale prywatnych właścicieli. Ich stan nie odpowiadał wymogom technicznym, mimo to budowę nowego gmachu zakończono dopiero w 1938 r.⁴⁸

Powolna, ale konsekwentna realizacja projektu budownictwa szkolnego pozwoliła na wybudowanie i oddanie do użytku dwóch dodatkowych nowoczesnych i przestronnych budynków. Mimo tego Zarząd Miejski nadal był zmuszony wynajmować pomieszczenia na cele szkolne, aby objąć obowiązkową edukacją wszystkie dzieci w wieku szkolnym.

³⁹ APCz, AM Cz, sygn. 6012, k. 47.

⁴⁰ Tamże, sygn. 6042, k. 32.

⁴¹ Tamże, sygn. 7921, Rezolucja z dnia 28 maja 1925 roku, k. 35; sygn. 7922, Pismo Inspektora Szkolnego w Częstochowie do Tymczasowego Zarządu miasta Częstochowy, k. 106–107.

⁴² Tamże, sygn. 5971, Zestawienie potrzeb w zakresie budowy publicznych szkół powszechnych w roku 1937 na terenie miasta Częstochowy, k. 112–113.

⁴³ Tamże, sygn. 6017, k. 190.

⁴⁴ *Budowa publicznych szkół powszechnych w 1937 r. w powiecie częstochowskim*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 18, s. 8.

⁴⁵ *Z uroczystości poświęcenia szkół na Stradomiu i w Węglewicach*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 144, s. 4.

⁴⁶ APCz, AM Cz, sygn. 5971, Dzielnica podjasnogórska otrzyma nową szkołę, k. 185.

⁴⁷ Tamże; sygn. 5943, Akta Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1, k. 11.

⁴⁸ *Częstochowa pozyskała dwie piękne szkoły*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 233.

W roku poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej mimo zdecydowanych ograniczeń natury ekonomicznej Częstochowa zajmowała pierwsze miejsce w Okręgu Szkolnym Krakowskim pod względem budownictwa szkolnego⁴⁹. Decyzją Zarządu Miejskiego na szeroką skalę rozpoczęto przenoszenie szkół powszechnych z wynajmowanych pomieszczeń do własnych budynków. Zlokalizowane w kilku różnych punktach, mieszczące się w nieprzystosowanych, wynajmowanych pomieszczeniach szkoły powszechne nr 3, 11 i 16 otrzymały wówczas odpowiednie lokale, będące własnością miasta⁵⁰. Przy zachowaniu tendencji w zakresie budownictwa szkolnego oraz dalszych dotacji TPBPSP prognozowano, że w ciągu 5–6 lat pokryte zostanie zapotrzebowanie lokalowe miejskiego szkolnictwa powszechnego.

Rozszerzenie sieci szkolnej, planowane na lata 1939–1942, obejmowało budowę kolejnych budynków szkolnych w dzielnicach: Ostatni Grosz⁵¹, Raków⁵², Lisiniec, Kucelin oraz przy ul. Warszawskiej⁵³. Prognozowany przyrost liczby dzieci w wieku szkolnym zobowiązywał Zarząd Miejski do opracowania takiego projektu budownictwa szkolnego, w którym corocznie do użytku byłby udostępniany jeden duży, ewentualnie dwa mniejsze budynki szkolne⁵⁴. Celem powziętych inwestycji miał być dostęp wszystkich uczniów w wieku szkolnym do pełnej realizacji obowiązkowej i bezpłatnej nauki. Plany inwestycyjne w dziedzinie infrastruktury szkolnictwa powszechnego zostały przerwane w 1939 r.

Prawidłowe funkcjonowanie szkolnictwa powszechnego w okresie międzywojennym napotykało wiele trudności, wśród których dominował brak dostatecznej liczby budynków szkolnych i sal lekcyjnych. Szczególnie dotkliwy był deficyt funduszy przeznaczonych na utrzymanie odpowiedniego stanu technicznego i czystości w istniejących szkołach. Stan techniczny lokali wymagał nieustannych nakładów finansowych na rzecz ich modernizacji, remontów i utrzymania względnej czystości. Zarząd Miejski nieustannie był monitowany przez kierowników poszczególnych placówek, którzy wzywali do natychmiastowego remontu obiektów szkolnych. Ich stan techniczny, stwierdzony na podstawie cy-

⁴⁹ *Przed Tygodniem Szkoły Powszechnej 2-10 października. Interesujące dane o szkolnictwie w Częstochowie i powiecie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 216, s. 4.

⁵⁰ *Szkoły na nowych siedzibach*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 149, s. 6.

⁵¹ *Przed budową szkoły na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 33, s. 4; *Z zebrania w sprawie budowy gmachu szkolnego na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 59, s. 4; *Z uroczystości poświęcenia kamienia węgielnego szkół nr 5 i 8 na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 139, s. 4; *Czwartą szkołę powszechną buduje Zarząd m. Częstochowy*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 149, s. 6.

⁵² *Z uroczystości poświęcenia kamienia węgielnego gmachu szkoły na Rakowie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 245, s. 4.

⁵³ *W planie budowa gmachu szkoły przy ulicy Warszawskiej*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 246, s. 4; Z. Grządzielski, *Stan opieki nad dziećmi w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Almanach Częstochowy” 1990, s. 40.

⁵⁴ *Jedną szkołę co rok musi budować Zarząd Miejski w Częstochowie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 167, s. 6.

klicznie dokonywanych przez Wydział Techniczny Zarządu Miejskiego oraz inspektorów szkolnych i lekarzy miejskich kontroli⁵⁵, stwarzał uzasadnione obawy o bezpieczeństwo i zdrowie uczniów i nauczycieli⁵⁶. Wielokrotnie Zarząd Miejski wzywał właścicieli wynajmowanych lokali do pilnego uregulowania zobowiązań modernizacyjnych dzierżawionych budynków i ich bezpośredniego otoczenia, wynikających z umowy najmu⁵⁷. Do ich powinności należał remont dachu, podłóg, okien, pieców oraz klatek schodowych. Właściciele niechętnie podejmowali się realizacji zobowiązań, przenosząc odpowiedzialność na miejskie władze szkolne i kierownictwo szkół powszechnych. W rezultacie braku przestrzegania warunków zawartych w umowach najmu Zarząd Miejski opracował wytyczne dotyczące stanu technicznego budynku, których niespełnienie stanowiło podstawę do obniżenia wartości czynszu. Zgodnie z nim obniżeniu kosztów najmu następowało, gdy stan techniczny podłóg, dachów, okien oraz rozmieszczenie wewnętrzne budynku, pomieszczeń sanitarnych, oświetlenia naturalnego i elektrycznego były wadliwe⁵⁸.

Budynki szkolne, zwłaszcza wynajęte, w większości nie były dostosowane do potrzeb procesu nauczania. Brak środków finansowych powodował, iż na pomieszczenia edukacyjne przeznaczano lokale mieszkalne lub fabryczne, dokonując w nich jedynie najpilniejszych modyfikacji⁵⁹. Względy higieniczno-sanitarne, jak rozmiar pomieszczenia, liczba i rozkład okien, jasność sal lekcyjnych, dostęp do świeżego powietrza, temperatura oraz brak wilgoci, były sprawami drugorzędnymi. Powierzchnia, którą dysponowały poszczególne szkoły, tylko w niewielkiej części uwzględniała liczbę dzieci korzystających z edukacji. W zasadniczej większości wybór pomieszczenia był uzależniony jedynie od finansów, którymi dysponował samorząd miejski.

Podsumowując dotychczas przedstawione dane, należy stwierdzić, że warunki lokalowe miejskich szkół powszechnych w całym okresie międzywojnia

⁵⁵ APCz, AMCz, sygn. 7756, Protokół oględzin szkół powszechnych z dnia 18 maja 1925 roku, b. pag.; sygn. 7891, Kontrakt na wynajem lokalu przy ul. Barbary 30, k. 1–2; sygn. 8069, Protokół z lustracji szkół powszechnych miasta Częstochowy, b. pag.; sygn. 7730, Protokół z wizytacji szkół powszechnych w dniu 26 maja 1924 roku, k. 2.

⁵⁶ Tamże, sygn. 5946, Akta Publicznej Szkoły Powszechnej nr 3, k. 8, 18; sygn. 7990, Wyciąg z protokołu zebrania rodzicielskiego odbytego 26 stycznia 1930 roku w sali nr 1 szkoły im. St. Konarskiego w Częstochowie, b. pag.

⁵⁷ Tamże, sygn. 5971, Protokół z przeglądu gmachów szkół powszechnych w dniach 24, 25, 26 i 27 czerwca 1936 roku przez Komisję powołaną do przeprowadzenia remontów w szkołach powszechnych, k. 214; sygn. 7588, k. 38; sygn. 8069, b. pag.; sygn. 8043, Wniosek Opieki Szkolnej o ogrodzenie terenu szkoły przez właściciela J. Zimniaka, k. 9; sygn. 8103, Protokół z oględzin lokalu szkolnego przy ul. Wręczyckiej nr 98, b. pag.

⁵⁸ Tamże, sygn. 5971, Opis norm obniżeń lokali szkolnych wynajmowanych przez Zarząd Miejski w Częstochowie, k. 40–49.

⁵⁹ Tamże, sygn. 7917, Przekształcenie budynków fabrycznych na sale szkolne, k. 90; tamże, Protokół oględzin nieruchomości fabrycznej Weinberga przy ul. Wilsona 16, k. 94; sygn. 7809, Wykaz domów, w których zajęto lokale dla szkół, b. pag.; sygn. 8103, Opinia techniczna o lokalach, które Zarząd Miejski ma zamiar wynająć na pomieszczenia szkół miejskich, b. pag.

były trudne. Kluczowym determinantem budownictwa szkolnego był czynnik finansowy. Określone ministerialnie wysokie standardy budynków i pomieszczeń szkolnych okazały się przeszkodą w realizacji projektów budownictwa szkolnego opracowanych przez samorząd miasta. Ponadto, jak wskazano, ujawniła się w Częstochowie tendencja do budowy dużych i wymagających wysokich nakładów finansowych gmachów szkolnych, których całkowite wykończenie z przyczyn ekonomicznych niejednokrotnie odkładano w czasie.

Należy podkreślić, że niekorzystne warunki szkół początkowych wynikały z braku lokali oraz konieczności zajmowania jednego budynku przez wiele placówek, co stwarzało konieczność nauki na dwie, a nawet trzy zmiany. Sytuację tę pogarszało obniżenie subwencji oświatowych, spowodowane kryzysem ekonomicznym, oraz przyrost demograficzny, powodujący ciasnotę oraz brak możliwości wygospodarowania dodatkowych pomieszczeń szkolnych (na sale gimnastyczne, szatnie, biblioteki).

W większości budynków, zwłaszcza wynajmowanych – jak wykazano na podstawie materiałów źródłowych – powierzchnia i kubatura sal szkolnych była niedostateczna. Sale dydaktyczne, w większości przekształcane z lokali mieszkalnych, nie były przystosowane do pomieszczenia większej liczby uczniów. Nadmierna eksploatacja powodowała konieczność regularnych remontów, na których przeprowadzanie Zarząd Miejski nie miał pokrycia w budżecie.

Stan wielu szkół, wobec niskich nakładów finansowych przeznaczonych na konieczne remonty, był niepokojący także pod względem higieniczno-sanitarnym. Wskazano, że w pomieszczeniach szkolnych występowały: zagrzybienie, zbyt niska temperatura w okresie jesienno-zimowym oraz katastrofalne warunki techniczne. Do ich pogarszania przyczyniała się dwu-, a niekiedy nawet trzyzmianowa praca szkoły, uniemożliwiająca odpowiednie wietrzenie i przestrzeganie czystości. Na ich stan wpływało też przepełnienie pomieszczeń szkolnych, któremu sprzyjało formalne zwiększenie norm w tym zakresie.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Częstochowie

Zespół: Akta Miasta Częstochowy

Archiwum Państwowe w Kielcach:

Zespół: Urząd Wojewódzki Kielecki I

II. Źródła publikowane

Budowa publicznych szkół powszechnych w 1937 r. w powiecie częstochowskim, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 18.

- Częstochowa pozyskała dwie piękne szkoły*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 233.
- Czwartą szkołę powszechną buduje Zarząd m. Częstochowy*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 149.
- Jedną szkołę co rok musi budować Zarząd Miejski w Częstochowie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 167.
- Kopczyński S., *Co samorządy miejskie dla spraw higieny szkolnej zrobiły, a co zrobić powinny (referat odczytany na Zjeździe przedstawicieli Związku Miast w dn. 14 kwietnia 1918 r. na podstawie ankiety, przeprowadzonej przez Dyрекcyę Służby Zdrowia Publicznego M. S. W.)*, Warszawa 1918.
- Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Ogólne wskazówki metodyczne. Wychowanie fizyczne – przepisy higieniczne*, Drukarnia Rola Jana Burjana, Warszawa 1921.
- Przed budową szkoły na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 33.
- Przed Tygodniem Szkoły Powszechnej 2–10 października. Interesujące dane o szkolnictwie w Częstochowie i powiecie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 216.
- Przed Tygodniem Szkoły Powszechnej 2–10 października. Interesujące dane o szkolnictwie w Częstochowie i powiecie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 216.
- Stan sanitarny szkół powszechnych*, „Goniec Częstochowski” 1934, nr 137.
- Szkoły na nowych siedzibach*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 149.
- W planie budowa gmachu szkoły przy ulicy Warszawskiej*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 246.
- Z uroczystości poświęcenia kamienia węgielnego gmachu szkoły na Rakowie*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 245.
- Z uroczystości poświęcenia szkół na Stradomiu i w Węglewicach*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 144.
- Z zebrania w sprawie budowy gmachu szkolnego na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 59.
- Z Rady Miejskiej. Budowa szkół powszechnych na Ostatnim Groszu i Zawodziu*, „Goniec Częstochowski” 1924, nr 79.
- Z uroczystości poświęcenia kamienia węgielnego szkół nr 5 i 8 na Ostatnim Groszu*, „Goniec Częstochowski” 1938, nr 139.

III. Czasopisma, prasa i akty promulgacyjne

- „Almanach Częstochowy” z 1990 r.
- „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego” z 1918 r.
- „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” z lat 1925, 1926, 1938.
- „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z lat 1919, 1925, 1939.

„Goniec Częstochowski” z lat 1924, 1934, 1938.

„Oświata i Wychowanie” z 1931 r.

IV. Opracowania

Grządzielski Z., *Oświata w Częstochowie w latach 1919–1939*, [w:] *Częstochowa: dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego. W czasach Polski odrodzonej i drugiej wojny światowej: 1918–1945*, t. 3, pod red. R. Szweda, Urząd Miasta w Częstochowie, Częstochowa 2006.

Grządzielski Z., *Stan opieki nad dziećmi w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Almanach Częstochowy” 1990.

Reorganizacja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, „Oświata i Wychowanie” 1931, z. 8.

Snoch B., *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918–1939*, Wydawnictwo WSP w Częstochowie, Częstochowa 1998.

Vaculik J., *Warunki zdrowotne i higieniczne w szkołach na początku XX w.*, [w:] *Z dziejów kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, pod red. K. Jakubiaka i T. Maliszewskiego, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

Financial conditions in primary schools in Częstochowa in the years 1918–1939

Summary

The subject-matter of this dissertation is the financial conditions of primary education in Częstochowa in the interwar period. In the first years after regaining independence, these conditions were disastrous in elementary education, which was the consequence of the state of educational infrastructure 'inherited' after the 123 years of the Partitions. As education was made commonly available, and when it was made legally compulsory to attend schools until a certain age (by virtue of the decree from the year 1918), the authorities of the city commenced work on school buildings. Financial resources at the disposal of national and local authorities, which remained limited throughout the entire interwar period, made it indispensable to rent buildings for the purpose of schooling rather than to build them. The former ones, in the majority of case, failed to meet relevant hygienic and sanitary requirements, causing, in many cases, health hazards for the students and teachers.

In the face of the unsolved problems relevant to providing premises for schools, supplying them with indispensable equipment and teaching aids became an issue of a secondary importance. In connection with that fact, the majority of schools did not have libraries, laboratories, and also gyms. The lack of appropriate school premises, and also of teaching aids, had a great and negative influence on the quality of education in primary schools in Częstochowa.

Keywords: interwar period; primary education; hygienic and sanitary condition; housing base.